

## گونه‌شناسی جریان تکفیر در جهان اسلام بر اساس خاستگاه سیاسی

محمد رضا خورمیزی<sup>۱</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۴



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۴۹

گونه‌شناسی جریان تکفیر در جهان اسلام بر اساس ...

### چکیده

تحلیل رویدادهای مربوط به رشد خشونت جمعی در دنیای اسلام معاصر نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از این وقایع ناشی از اقدامات جریان تکفیر می‌باشد تکفیر بر اساس خاستگاه سیاسی به دو دسته تکفیر رسمی و غیررسمی تقسیم می‌شود تکفیر رسمی زمانی است که از جانب حکومت به رسمیت شناخته شده مستقر در جهان اسلام علیه شخص یا بخشی از جامعه اسلامی ادعا و اعلام کفر شود، و تکفیر غیررسمی زمانی است که این اعلام کفر از جانب اشخاص یا گروه‌هایی غیر از حکومت رسمی باشد مساله مهم اینجاست که غالباً، تکفیر رسمی معاصر، باز تولید اندیشه ناصبی‌گری و تکفیر غیر رسمی معاصر باز تولید اندیشه خارجی‌گری شمرده می‌شود ولی یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد هم تکفیر رسمی و هم غیر رسمی بیش از این که تحت تأثیر فرهنگ خوارج باشند تحت تأثیر میراث ناصبی‌گری بجا مانده از دوران امویان قرار دارند اگرچه در عمل تکفیر رسمی معاصر به امویان و تکفیر غیر رسمی معاصر به خوارج نزدیکند.

**واژه‌های کلیدی:** تکفیر رسمی، تکفیر غیر رسمی، سلفیه تکفیری، ناصبی‌گری جدید، خارجی‌گری جدید، جهان اسلام.

۱. استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه بین المللی اهل بیت (ع)، تهران، ایران. [khormizi@abu.ac.ir](mailto:khormizi@abu.ac.ir)  
Copyright © 2010, SAIWS (Scientific Association of Islamic World Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

## مقدمه

از دیدگاه جامعه‌شناسانی، نظیر امیل دورکیم، واقعیت اجتماعی، آن پدیده‌ای است که همچون یک نمود مستقل بیرونی بر جامعه نیرو وارد کند. امروزه پدیده‌هایی نظیر تعصب و تکفیر در جایگاه نمودهای مستقل تئوریک، نه لزوماً در قالب یک نیروی نظامی، بر افکار عمومی جهان اسلام نیروی منفی و تاثیر عملی ایجاد می‌کنند، طبیعی است فهم عمیق این واقعیات بدون توجه به تبار تاریخی و گونه‌شناسی آن‌ها دشوار خواهد بود. واژه تکفیر یک مفهوم آشنا در ادبیات سیاسی - مذهبی دنیای اسلام محسوب می‌شود در تاریخ اسلام برخی برای رسیدن به اهداف سیاسی، تکفیر رقبا و مخالفان را بنیان‌گذاری، ترویج و نهادینه کرده‌اند، که بعدها به صورت ایدئولوژی حاکمیت، و یا مرام گروه‌های مذهبی خود را نشان داده و هنوز جوامع اسلامی از تبعات آن رنج می‌برند تکفیر نه تنها در گذشته بلکه در عصر حاضر نیز موجب تفرقه و خشونت طائفی در جهان اسلام بوده و علاوه بر ویرانی‌های فراوان و نابودی استعدادها و امکانات مادی و معنوی امت اسلامی، بستر نفوذ دشمنان اسلام و سیطره آنان بر سرنوشت امت اسلامی به شمار می‌آید.



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام  
جمعیت تراست‌العلم الاسلامی

۵۰

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹

حال سؤال مهم اینجاست که گونه‌های اصلی تکفیر معاصر کدامند؟ و اندیشه‌محوری در این گونه‌ها چیست؟ و آیا آن طوری که مشهور است تکفیر معاصر بیشتر به اندیشه خارجی گری صدر اسلام نزدیک است؟ و یا از اندیشه ناصبی گری سده‌های نخستین اسلامی تأثیر پذیرفته است؟ فرضیه پژوهش این است که: «پدیده تکفیر هم در گذشته و هم در زمان معاصر بیش از آن که از بدنه جامعه متأثر باشد از رأس هرم یعنی قدرت سیاسی تأثیرپذیر بوده لذا این پدیده قبل از این که از خارجی گری متأثر باشد از ناصبی گری حاکمیتی تأثیر پذیرفته است و بر اساس خاستگاه سیاسی به دو بخش عمده رسمی و غیر رسمی و به عبارت دیگر حکومتی یا غیر حکومتی (دولتی یا غیر دولتی) تقسیم می‌شود و این تکفیر رسمی و دولتی است که به جریانات و گروه‌های تکفیری غیر رسمی می‌انجامد البته تأثیر متقابل تکفیر رسمی و غیر رسمی و همچنین حرکت پاندولی جریانات متعصب و تکفیری از عرصه حاکمیت به لایه‌های میانی جامعه و سپس از لایه‌های میانی به عرصه حاکمیت موضوعی است که در گذشته تاریخی و دوران معاصر کاملاً مشاهده می‌شود». در اثبات این فرضیه از روش تحلیل داده‌ها بر اساس «برهانانی» استفاده خواهد شد، یعنی پس از تحلیل معلول‌های موجود از



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های جهانی اسلام

۵۱

گونه شناسی جریان تکفیر در جهان اسلام بر اساس ...

کنش‌های منبعث از اندیشه تکفیر به دنبال ارائه تقسیم بندی منطقی از آنها بر اساس خاستگاه سیاسی و کشف علت موجد این معلول‌ها از میان دو اندیشه نصب و خارجی گری هستیم. برای معرفی دیدگاه‌های جریان تکفیر رسمی معاصر منابعی همچون آثار محمد ابن عبدالوهاب و کتاب تکفیر تألیف حسن بن علی از اساتید مشهور دانشگاه محمد بن سعود عربستان قابل ذکرند و برای شناخت نظرات تکفیر غیر رسمی عصر حاضر کتاب‌هایی مانند: «رسایل من فقه الجهاد (فقه الدماء)» نوشته ابو عبدالله المهاجر، «ادارت التوحش» و «اخطر مرحله ستمر به الامه»، اثر ابی بکر الناجی و «المذکره الاستراتیجیة (یادداشت‌های راهبردی)» نوشته عبدالله بن محمد قابل اشاره هستند.

درباره پیشینه بحث باید گفت بعد از موفقیت داعش در اشغال بخش عمده‌ای از عراق و سوریه در سال ۲۰۱۴، آثار معتابیهی در سطح جهان در خصوص تحلیل جریان تکفیر معاصر، تبار یابی و رفتار شناسی آن عرضه شد که مهم‌ترین آنها در کشور ما در «مجموعه آثار کنگره جهانی جریان‌های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام» گردید همچنین درباره ریشه یابی فکری تکفیر در دو اندیشه نصب و خارجی گری دو اثر زیر قابل ذکرند:

۱. پیوند فکری تکفیری‌های داعش با حکومت امویان، نوشته یعقوب توکلی و نورالله کریمیان (۱۳۹۷) مندرج در فصلنامه سیاست دوره ۴۸، شماره ۴.
  ۲. علل ظهور و تکوین گروه‌های تکفیری در جهان اسلام؛ مطالعه موردی: خوارج و داعش، نوشته حمید نساج، نصیبه عبدی پور و پرویز جمشیدی مهر (۱۳۹۶). مندرج در پژوهش‌های راهبردی سیاست شماره ۵۳.
- در موضوع خاص مورد بحث یعنی «گونه شناسی تکفیر بر اساس خاستگاه سیاسی» متنی یافت نشد لذا این پژوهش علاوه بر پرداختن تخصصی به این موضوع، به دنبال مقایسه دو گونه رسمی و غیر رسمی تکفیر نیز خواهد بود.

### ۱. مفهوم شناسی

«تکفیر» (کافر خوانی) از «ک - ف - ر» به معنای نهان کردن و پوشاندن اقتباس شده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق: ۱۴۶/۵) و در اصطلاح به معنی نسبت دادن کفر به شخص یا گروه می‌باشد. مطابق احکام اسلامی انسان با گفتن شهادتین و اعلام ورود به مکتب اسلام، مسلمان

شمرده می‌شود و قرآن کریم به مسلمانان تأکید می‌کند که: «به آن کس که اظهار اسلام کند نسبت کفر مدهید». (نساء، ۹۴) پیامبر اکرم (ص) نیز از همان ابتدا پیروان خود را به شدت از تکفیر مسلمانان دیگر منع می‌کرد. (ابن قدامه المقدسی، ۱۳۸۸ ق: ۲۰۱/۹) بنابراین در زمان رسول خدا (ص) پدیده تکفیر مسلمان توسط مسلمان دیگر به جز موارد اندک نظیر قضیه قتل مرداس بن نهیک فدکی به دست اسامه بن زید (طبری، ۱۳۸۷ ق: ۳۰۸/۲) و قتل عامر بن اضبط اشجعی توسط محلم بن جثامه (ابن هشام، بی تا: ۶۲۶/۲) به چشم نمی‌خورد که در این قضایا هم قرآن کریم به شدت آن را نهی و توبیخ نمود (نساء: ۹۴) همچنین پیامبر اکرم (ص) نیز در حق تکفیرکننده نفرین نمود (ابن هشام، همان، ۶۲۷).

## ۲. پیشینه تکفیر جمعی در اسلام

پیشینه تکفیر جمعی در اسلام، به وقایع پس از رحلت رسول اکرم (ص) باز می‌گردد که خلیفه اول علاوه بر مرتدان، هواداران جانشینی حضرت علی (ع) در خارج مدینه نظیر مالک بن نویره و قبیله بنی یربوع را نیز خارج از دین خواند و با آنها معامله مرتدان و کافران نمود. (طبری، ۱۳۸۷ ق: ۲۵۰/۳ - ۲۵۲؛ ذهبی، ۳۳/۳) و سه دهه بعد عده‌ای که خوارج خوانده شدند نیز حضرت علی (ع) و پیروانش را کافر خواندند (ابن جوزی، ۱۲۵/۵ - ۱۲۴؛ مسعودی، ۱۴۰۹ ق: ۴۰۵/۲) در ادوار تاریخی بعدی نیز برخی از زمامداران، جریانات و اشخاص از شیوه تکفیر برای رسیدن به اهداف خود استفاده کرده و می‌کنند که این بهره‌گیری در دوره معاصر در جریان سیاسی - مذهبی سلفیه تکفیری آشکارا به چشم می‌خورد این در حالی است که اندیشه تکفیر در اسلام فاقد جایگاه است و متکلمان و فقهای شیعه و سنی بر این عقیده‌اند که کسی حق تکفیر اهل قبله را ندارد. (ابن ابی‌العز الحنفی، ۲۰۰۵ م: ۲۸۸ و ۴۲۶؛ نجفی، ۱۳۶۲: ۶/۶).

## ۳. رشد اندیشه سلفیه تکفیری در عصر حاضر

در عصر حاضر اندیشه سیاسی مسلمانان در سطح کلان به سه جریان سنت‌گرای دینی، نوگرایی دینی و تجددگرایی دینی تقسیم شد. (علی یاری، ۱۳۹۴: ۱۱۹) اندیشه موسوم به سلفیه در جریان سنت‌گرای دینی رشد کرد. اگرچه سلفی‌گری دارای طیف‌های مختلفی است



ولی سلفی‌ها در اصالت روش نقلی و پرهیز از عقل‌گرایی و تأویل، اسلام‌گرایی افراطی، مبارزه مبتنی بر رفتارهای خشن و ضعف تفکر ایجابی اشتراک داشته و دارند (فیرحی، ۱۳۹۲: ۴۲)؛ لذا معمول گروه‌های سلفی معاصر با برداشتی جزمی و به دور از هرگونه اجتهاد عقلی از شریعت که متأثر از پیشینه ذهنی و ساختار روانی آنان است، درصدد واکنش نسبت به فرآیندهای ناشی از مدرنیته برمی‌آیند (زنگنه، حمیدی ۱۳۹۵: ۱۲۱) و بعضاً با تفسیری رادیکال از گزاره‌های دینی، می‌کوشند اندیشه تکفیری و اعمال خشونت‌آمیز خود را توجیه نمایند ولی این تفسیر رادیکال آن‌ها از دین بیش از آن که در متن شریعت موجود باشد، ناشی از فضای روانی ملتهد و آشفتگی‌های مواجهه با دنیای مدرن است (همان). علاوه بر این نفوذ قدرت‌های خارجی در جریان سلفی معاصر به صورت آشکار و پنهان به چشم می‌خورد. (فیرحی، پیشین).

سلفی‌گری معاصر، براساس معیارهای گوناگون دسته‌بندی شده است؛ سلفی‌های سنتی، حکومتی، جهادی و تکفیری رایج‌ترین این دسته‌بندی‌هاست. (پورحسن، سیفی، ۱۳۹۴: ۱۴) که در این میان سلفیت تکفیری یعنی وهابیان و گروه‌های همسو با آن به صراحت مسلمانان دیگر را به خاطر اموری نظیر، توسل، تبرک و زیارت بزرگان و اولیاء الله مشرک می‌خوانند و هیچ فرقی بین زیارت و عبادت قائل نیستند.

در چند دهه اخیر، سلفیه، بیش‌تر به رادیکالیسم تمایل یافته به گونه‌ای که سلفیه تکفیری عامل بسیاری از اقدامات افراط‌گرایانه و خشونت‌آمیز امروزی، شناخته می‌شود. (فیرحی، ۱۳۸۷: ۷۸) و افزایش توان و دامنه فعالیت گروه‌های سلفی تکفیری، نظم سیاسی منطقه و جهان را متأثر کرده و به تهدیدی علیه ثبات جهانی تبدیل شده است (کرم‌زادی، ۱۳۹۵: ۱۱۳). گفتمان تکفیر در جهان اسلام قبل از اینکه به فکر رقابت با رقبای مسلمان خود باشد به فکر حذف آنهاست و طبعاً راحت‌ترین کار برای حذف رقیب مشرک شمردن اوست؛ لذا بر اساس گفتمان سلفیه تکفیری، دال کفر با مدلول تشیع پر می‌شود (پورحسن و سیفی، ۱۳۹۴: ۱۹) و مخالفان سلفیه تکفیری اگرچه سنی نیز باشند، مرتد و هم پیمان روافض شمرده می‌شوند و باید حذف شوند (زرقاوی، ۱۴۲۷، ۵۹۴ - ۵۹۳).

سلفی‌های تکفیری پس از آن‌که بخش گسترده‌ای از مسلمانان را در جرگه کفر قرار دادند، کشتن آن‌ها را فریضه و «جهاد» می‌نامند و برای این کار به هر ابزاری متوسل می‌شوند؛



ترور غیرنظامیان و افراد بی‌گناه را موجه می‌دانند و برای آن توجیحات شرعی نظیر ترس<sup>۱</sup> می‌تراشند. (میرزایی، ۱۳۹۷: ۹) بدین ترتیب به رغم سادگی آموزه‌های جریان سلفی، ترکیب شدن این آموزه‌ها با مکانیسم‌ها و زمینه‌های اجتماعی و سیاسی جهان امروز، استفاده ابزاری از آنها توسط قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، جریان سلفی تکفیری را در چند دهه اخیر به شدت به سمت تندروی علیه مسلمانان غیر سلفی خصوصاً شیعیان سوق داده است. (فیرحی، ۱۳۸۷: ۷۸)

یافته‌های پژوهشی حکایت از آن دارند که گروه‌های تکفیری علی‌رغم شکست نظامی طور کامل از بین نمی‌روند، بلکه همچون آتش زیر خاکستر منتظر بازگشت دوباره به صحنه منازعات خواهند بود. (میرعبدلی و خراسانی، ۱۳۹۸: ۲۹) و شیعه ستیزی موجود در آنها، امروزه منجر به رویدادهای بسیار خشنی علیه مسلمانان خصوصاً صدها ملیون شیعه در سراسر جهان شده است. (پورحسن و سیفی، همان: ۲۰)



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۵۴

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹

#### ۴. تقسیم بندی تکفیر بر اساس خاستگاه سیاسی

جریان تکفیر از گذشته تا به حال در دو بخش تکفیر رسمی<sup>۲</sup> (حکومتی، دولتی) و غیر رسمی<sup>۳</sup> (غیر حکومتی غیر دولتی) زمینه ساز خشونت فرقه‌ای در دنیای اسلام بوده است. تقسیم تکفیر به رسمی و غیر رسمی<sup>۴</sup> مانند تقسیم فتوا به رسمی و غیر رسمی و تقسیم تروریسم به دولتی<sup>۵</sup> و غیر دولتی<sup>۶</sup> است.

#### ۴ - ۱ - تکفیر رسمی (دولتی، حکومتی)

تکفیر رسمی زمانی است که از جانب حکومت به رسمیت شناخته شده مستقر در کل دنیای اسلام و یا نقاطی از آن بر علیه بخشی از جامعه اسلامی و اهل قبله ادعا و اعلام کفر

۱. ترس به قاعده فقهی گفته می‌شود که طبق آن کشتن کسانی که دشمن از آنها به عنوان گروگان استفاده کرده است جایز می‌شود. قاسم میرزایی، ترس، ص ۹.

2. Official Takfir

3. Unofficial Takfir

۴. به طور مثال: فهرست جهانی فتوا (GFI) اعلام کرد مصر، عربستان سعودی و اردن محل صدور بیشترین فتاوی رسمی و غیر رسمی در سال ۲۰۱۹ در سطح جهان بوده‌اند. (حجازی، ۲۰۱۹ ص ۱)

5. State terrorism

6. Non-Governmental Terrorism

شود. در تکفیر رسمی مفتی و یا نهاد افتاء رسمی نزدیک و یا وابسته به حکومت، فتوای تکفیر مسلمانان دیگر را صادر نموده و این فتاوا مبنا و توجیه کننده عمل حاکمان، نظامیان و هواداران حکومت در تعرض به آن مسلمانان قرار می‌گیرد. نظیر تکفیر مسلمانان شیعه توسط مفتیان دربار عثمانی مثل نوح افندی (افندی اصفهانی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۳۳۸) به دستور سلاطینی همچون سلیم یاوز (ترس آور و بی رحم) و مراد چهارم و به دنبال آن کشتار جمعی شیعیان آناتولی (ساواش، ۲۰۰۲؛ نولز، ۱۶۸۷: ۳۲۳/۱) و قتل عام سادات و شیعیان حلب و بغداد (العلوی، ۱۳۷۴: ۵۴). همچنین تکفیر شیعه توسط ملا زعفران مفتی دربار عبدالرحمن خان مشهور به جلاد در افغانستان و به دنبال آن نسل کشی درصد کثیری از سادات و هزاره (کاتب، ج ۳، ارزگانی، ۲۱۱: ۱۳۹۰ - ۲۱۹) و... که اینها را می‌توان مصادیق تکفیر رسمی به شمار آورد.

#### ۴ - ۱ - ۱ - تأسیس نظام وهابی سعودی نقطه عطف تکفیر رسمی معاصر

هم پیمانی محمد بن عبدالوهاب از مروجان اندیشه‌های تکفیری ابن تیمیه با محمد بن سعود از امرای محلی نجد عربستان در سال ۱۱۶۰ و تأسیس و نضج تدریجی حکومت آل سعود (امین عاملی، بی تا: ۶۷) باعث شد تا اندیشه سلفیه تکفیری به صورت ایدئولوژی یک ساختار سیاسی درآید؛ مطابق نظریه «عامل همبستگی» فردیناند تونیس<sup>۱</sup> یک موضوع می‌تواند از طرف نخبگان سیاسی به عنوان عامل پیوند دهنده بکار رود ولی وقتی در جامعه عمق و فراگیری پیدا کرد به راحتی از آن جامعه رخت بر نمی‌بندد اگرچه آن نخبگان سیاسی هم بخواهند لذا تکفیر مسلمانان غیر وهابی توسط محمد ابن عبدالوهاب و محمد بن سعود اگرچه توانست عامل همبستگی قبایل نجد جهت تصرف دیگر جزیره العرب بکار رود و در دوره‌های مختلف به کشتار جمعی مسلمانان غیر وهابی در مناطق و شهرهای مختلف نظیر طائف، کربلا، نجف و... بیانجامد (الامین العاملی، همان)؛ ولی به رغم تغییر شرایط این دیدگاه تکفیری ادامه یافت و هنوز مفتیان سنتی و پرنفوذ وهابی از مواضع تکفیری خود کوتاه نیامده‌اند و حکام سعودی اگر هم بخواهند به راحتی نمی‌توانند آن را تغییر دهند.

امروزه تکفیر مسلمانان غیر وهابی آشکارا توسط نهادهای رسمی افتاء عربستان سعودی ترویج و تبلیغ می‌شود مطابق فتاوی محمد بن عبدالوهاب بنیانگذار مکتب وهابیت، مسلمانان معتقد به توسل، تبرک، زیارت اولیاء الله و... در شمار مشرکان قلمداد شده و احکام کافر و

1. Ferdinand Tönnies



فصلنامه علمی - پژوهشی  
جمعیت دراست العالم الاسلامی  
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

مشرك بر آنها اعمال می‌شود. (ابن عبدالوهاب، ۱۴۱۰: ۱۱). مطابق این دیدگاه بخش عمده‌ای از مسلمانان کافرند ولو شهادتین بگویند نماز بخوانند، روزه بگیرند و حج انجام دهند! (بن علی، ۱۴۳۳: ۱/۳۸۷). همچنین تکفیر مسلمانان شیعه در دهه‌های اخیر توسط مفتیان رسمی سعودی شدت بیشتری گرفته است (العالم، شهریور ۱۳۹۵) به طوری که متفکران مسلمان فتواهای تکفیر را «موضع رسمی عربستان» و «بدترین اتفاق ممکن برای مسلمانان» می‌دانند که باعث کشتار روزانه مسلمانان در نقاط مختلف جهان شده است. (قاووق، ۱۳۹۵: کد: ۳۹۳۲۷۰). هدف نهایی سعودی‌ها از این کار این است که به مخاطبان خود اعلام کنند حکم اسلام مبنی بر این که مسلمانان نباید با مسلمانان دیگر مبارزه کنند درباره شیعیان و ایرانیان صدق نمی‌کند؛ بنابراین می‌توانند آنها را مانند هر کافر دیگری بدون هیچ عذاب وجدانی از میان ببرند. (هاتر، ۱۳۹۵: کد ۱۹۶۳۱۷۰) این دیدگاه عربستان به تدریج در گروه‌های تکفیر غیر رسمی نیز مانند طالبان، داعش و القاعده درونی شده و به همین خاطر از کافر خواندن شیعیان و ایرانیان کوتاه نمی‌آیند (همان).

#### ۴-۲- تکفیر غیر رسمی (غیر حکومتی، غیر دولتی)

تکفیر غیر رسمی زمانی است که از جانب جریان‌های غیر از حکومت رسمی بر علیه بخشی از جامعه اسلامی و اهل قبله ادعا و اعلام کفر شود این جریان‌ها بعضاً ضد حکومت موجود بودند نظیر خوارج و بعضاً حکومت موجود را رد نمی‌کردند ولی معتقد بودند حاکمیت در تعقیب پیروان مذهب رقیب کوتاهی می‌نماید یعنی تکفیر غیر رسمی زمانی بروز و ظهور می‌یافت که تکفیر رسمی در جامعه کم‌رنگ شده بود نظیر جریان تکفیری برهاریه در قرن چهارم در زمان خلیفه الراضی بالله که با خلافت عباسی بر سر آزاد بودن مسلمانان شیعه در انجام مراسم عبادی خود درگیر شدند و خلیفه عباسی در اعلامیه مشهوری آنان را به شدت نكوهش کرد (ابن اثیر، ۲۰ / ۳۲ - ۳۳) امروزه نیز گروه‌های تکفیری غیر رسمی نظیر سپاه صحابه در پاکستان، طالبان در افغانستان، داعش در عراق و... حکومت‌های کشورهای خود را سرزنش می‌کنند که چرا از برگزاری مراسم دینی مسلمانان شیعه ممانعت نمی‌کنند. برای فهم ماهیت تکفیر غیر رسمی در عصر حاضر و جنبه تفرقه افکنانه و شدیداً ضد شیعی آن، مرامنامه‌ها و مانیفست‌های گروه‌های تکفیری نظیر داعش منبع مهمی به شمار





انجمن مطالعات جهان اسلام  
Islamic World Studies Association  
مجموعه‌ای برای مطالعه و پژوهش در زمینه‌های اسلامی  
فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های بنیادین اسلام

می‌روند. به طور مثال در کتاب «فقه الدماء» نوشته «ابوعبدالله المهاجر المصری» که مهمترین مرجع فقهی داعش به شمار می‌رود (نصری ۱۳۹۶: کد: ۱۹۷۱۰۳۷)؛ ده‌ها صفحه به احکام جنگ با مسلمانان دیگر که از آنان به نام «کفار رافضی» نام برده شده اختصاص یافته است. المهاجر در این کتاب بر قتل مسلمانان شیعه تأکید دارد و اساساً هرگونه تمییز و تفکیک بین نظامی و غیرنظامی را باطل می‌داند (عشوری مقدم، ۱: ۱۳۹۵) وی همچنین «کشتن تمامی اقشار کفار حتی زنان و کودکان و سالخورده‌گان جایز می‌داند». مهاجر به بحث «مثله کردن اجساد» نیز می‌پردازد و مدعی است که این کار نه تنها جایز بلکه مستحب نیز هست! و «عملیات انتحاری»، «ربایش» و «ترور» و تاکتیک‌های مختلف ایجاد ترس و وحشت را مورد تأیید سیره صحابه می‌داند! به نظر او کشتن دسته جمعی یک طائفه اسیر شده بلامانع است و خون اسیر مرتد هدر است و حتی ادای شهادتین و اصرار بر انجام شعائر اسلامی همانند نماز نیز مانع از کشتن وی نخواهد شد وی قتل کودکان آنها را نیز بدون دریافت حکم از کسی جایز می‌داند. (المهاجر، بی تا: ۱۴۷) تردیدی وجود ندارد که تکفیر غیررسمی در ترویج قتل، آوارگی، سب و اهانت به مسلمانان دیگر از جریان تکفیر رسمی تبعیت می‌کند چرا که بخش عمده‌ای از رهبران جریان‌های تکفیری غیر رسمی معاصر نظیر العینی و بن لادن از شاگردان و هواداران مفتیان رسمی تکفیری نظیر بن باز به شمار می‌روند. با شبکه‌ای شدن هجرت و جهاد در دو سطح عمل می‌کنند. یکی در سطح داخل که در مقابل خودش عدو القریب را دارد و دوم در سطح خارج که در مقابل خودش عدو البعید را دارد. طبیعی است اولین و آسانترین هدف تکفیری‌ها عدو القریب یعنی همسایگان شیعه هستند که مطابق اندیشه سلفی تکفیری از روش سلف صالح خارج شده‌اند. لذا باید به قتل برسند. (بسام، ۲۰۱۴: کد ۴۷۹۶۲۶) و به دلیل کثرت عدو القریب (شیعیان) به راحتی نوبت به عدو البعید (صهیونیست‌ها) نمی‌رسد، لذا همواره دنیای اسلام باید شاهد کشتار شیعیان سپس سنیان باشد تا صهیونیست‌های اشغالگر. طبیعی است این اندیشه بسیار مطلوب غربی‌ها و رژیم صهیونیستی است. (علی یاری، ۱۳۹۴، ۱۱۹).

#### ۴ - ۲ - ۱ - تأسیس القاعده نقطه عطف تکفیر غیر رسمی

حمله نظامی شوروی‌ها به افغانستان و خشونت ناشی از آن به مشروعیت متقابل خشونت جهادگران مورد حمایت آمریکا و عربستان دامن زد و نطفه جریان‌ات جهادی رادیکال در جهان اسلام معاصر نظیر القاعده و افغان العرب‌ها، در جنگ افغانستان بسته شد. این گروه‌ها بعدها با

تجربه جنگ افغانستان و با توسل به اقدامات تروریستی علیه رقبا و حکومت‌ها، سبب گسترش تروریسم در جهان اسلام شدند و القاعده به عنوان مادر گروه‌های رادیکال و تروریستی چند دهه اخیر موفق شد نوعی فضای وحشت را در تمامی نقاط جهان از اسلام به وجود آورده و شبکه‌ای از گروه‌های خشونت طلب را در دنیا ایجاد نماید. (احمدی، ۱۳۹۰، ۱۰۴) به طوری که امروزه می‌توان گفت: هشتاد تا نود درصد از سلفی‌های ستیزه جو و تکفیری به نحوی مرتبط با القاعده و یا متأثر از القاعده هستند نظیر؛ گروه ابو سیاف در فیلیپین، احرار السنه لبنان، احرار الشام و جبهه النصره سوریه، انصار الشریعہ لیبی، انصار بیت المقدس مصر، بوکو حرام نیجریه، جماعت اسلامی اندونزی، جماعه الاعتصام بالکتاب و السنه سودان، جند الخلیفه قزاقستان، حزب اسلامی ترکستان شرقی، الشباب سومالی، سازمان القاعده مراکش، جماعت انصار الدین مالی، مجاهدین عرب چین، جنبش اسلامی اوغور، جماعت شریعت داغستان، گروه‌های متعدد تروریستی در پاکستان نظیر؛ لشکر جهنگوی و... لازم به ذکر است برخی از جماعت‌ها و گروه‌های فوق در سال ۲۰۱۴ با داعش بیعت کردند (مشرق، ۱۳۹۶، کد: ۷۶۷۷۷).



انجمن مطالعات جهان اسلام  
Islamic World Studies Association  
جمعية دراسات العالم الإسلامي  
فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۵۸

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹

### ۵. مقدمه چینی تکفیر رسمی و غیر رسمی برای یکدیگر

از یک دیدگاه، تکفیر غیر رسمی مقدمه‌ای برای تکفیر رسمی به شمار می‌رود چرا که یکی از مهم‌ترین اموری که گروه‌های ستیزه جو با اندیشه تکفیری به دنبال آن هستند به دست گرفتن قدرت و تشکیل حکومت است. تکفیر رقبا، انگیزه هواداران را برای نابودی رقبای سیاسی بیشتر می‌کند و در نتیجه شخصی که به دنبال قدرت است راحت‌تر به آن دست می‌یابد، تجربه محمد بن عبدالوهاب در ترویج اندیشه تکفیر و هم پیمانی محمد بن سعود با او نشان می‌دهد بهره‌گیری از هواداران پر شور اندیشه وهابی و تکفیر همه جانبه مخالفان، موفقیت سعودی‌ها را در تسلط بر رقبا آسانتر کرد (امین عاملی، نشانی پیشین). از طرف دیگر حکومتی که با اندیشه تکفیر بوجود آمده پس از به قدرت رسیدن از جریانات تکفیری غیر رسمی در نقاط دیگر حمایت می‌کند چرا که رشد و به قدرت رسیدن آنها منافع او را بیشتر تضمین می‌کند.

### ۶. محور اندیشه پردازی تکفیر معاصر، خارجی گری یا ناصبی گری؟

بسیاری بر این باورند که گروه‌های تکفیری هم به لحاظ فکری و هم به لحاظ زمینه‌ها و

شیوه‌های پیدایش و عملکرد به خوارج شباهت دارند (نساج، عبدی پور و جمشیدی مهر، ۱۳۹۶: ۱۸۵). این در حالی است که برخی دیگر معتقدند جریان تکفیر امروزی، با امویان بیشتر از خوارج در مقوله باورها، سنت‌ها و عملکردها شباهت و همخوانی دارند (توکلی، کریمیان، ۱۳۹۷: ۸۷۱). اگر اندیشه محوری تکفیر معاصر را خارجی گری بدانیم گونه تکفیر غیر رسمی اصل و خاستگاه جریان تکفیر خواهد بود چون خوارج بیشتر نماینده جریان آنارشسیسم و اندیشه غیر حکومتی در تاریخ اسلام به شمار می‌روند ولی اگر اندیشه محوری تکفیر معاصر را ناصبی گری بدانیم تفوق با تکفیر رسمی خواهد بود چرا که ناصبی گری در اندیشه سیاسی برخی حکومت گران دنیای اسلام وجود داشت و مورد حمایت تعدادی از حاکمان اموی، عباسی و ایوبی، عثمانی و... بوده است. حال برای جواب به این سؤال ضروری است به صورت تفصیلی به هر دو دیدگاه پرداخته شود.

#### ۷. باز تولید اندیشه خارجی گری در تکفیر غیر رسمی معاصر

خوارج جریانی است که بعد از حوادث پدید آمده در جنگ صفین به وجود آمد (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ ق، ص ۵۱۳). در تاریخ اسلام خوارج اولین فرقه‌ای بودند که موضوع تکفیر حاکم اسلامی و مسلمانان دیگر را به صورت گسترده در جامعه اسلامی مطرح کرده و دامن زدند آنها به تکفیر امام علی (ع) (ابن جوزی، ۵/ ۱۲۴ - ۱۲۵) و حلال شمردن خون شیعیان آن حضرت پرداختند. (مسعودی، ۱۴۰۹ ق، ۲/ ۴۰۵) بر همین اساس اندیشمندانی نظیر ایزوتسو استعراض (اتهام یا تکفیر) را نشانه خوارج و رمز وحشت و زورگویی در آنان قلمداد می‌کنند. (ایزوتسو، ص ۳۸ و ۳۹) و برخی گروه‌های تکفیری معاصر را باز تولید اندیشه خوارج صدر اسلام می‌دانند (نساج، عبدی پور و جمشیدی مهر، ۱۳۹۶، ۱۸۵). و معتقدند آنها هم به لحاظ اصول فکری و هم به لحاظ زمینه‌ها و بسترهای پیدایش به جریان خوارج شباهت دارند. تکفیر گسترده دیگران، بی توجهی به مقتضیات زمان و مقاومت در برابر تکرر و تغییر، نص گرای افراطی و عدم توجه به عقل گرایی، خشونت و نگاه انحصاری به توحید؛ برخی از موارد تشابه در اصول فکری و رفتاری خوارج با تکفیری‌های معاصر به شمار می‌رود. و همان طوری که جریان تکفیر معاصر، واکنشی سخت به هجوم دنیای مدرن و افول زندگی سنتی است در گذشته نیز افول سنت قبیله‌ای، واکنش به تعدد و تکرر قرائت‌ها از اسلام و



فصلنامه علمی - پژوهشی  
مجموعه‌ی دراستک‌العلم الاسلامی  
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

مقاومت در برابر مدنیت نوظهور اسلامی بستر پیدایش خوارج به شمار می‌رفت (نساج، عبدی پور و جمشیدی مهر، پیشین).

### ۸. باز تولید اندیشه ناصبی گری در تکفیر رسمی معاصر

طبق آیات قرآن کریم نظیر آیه ذوی القربی (سوره شوری آیه ۲۳) و احادیثی نظیر حدیث غدیر مسلمانان به ولاء خاندان پیامبر (ص) امر شده‌اند. حال این که مقصود از این ولاء آیا به معنای امامت و سرپرستی امت است و یا صرفاً محبت و ارادت خاصی است که مردم باید نسبت به آنها داشته باشند بین شیعه و سنی اختلاف است اما قدر مسلم این است که مسلمانان از دشمنی آشکار با خاندان پیامبر (ص) منع شدند. به رغم این اصل مسلم دینی، بعد از رحلت رسول اکرم (ص) دشمنی با خاندان پیامبر (ص) آغاز شد. (نک: مقریزی، ۱۳۷۰: ۲۲-۲۱) لذا پایه اولیه ناصبی گری را باید در رویداد سقیفه و جلوگیری از حاکمیت خاندان پیامبر (ص) جستجو کرد (جزایری، بی تا، ۵۳/۱) که به صورت قتل، سب و آوارگی این خاندان ادامه یافت و بعدها به صورت یک مکتب فکری و عملی به نام نصب (ناصبی گری) در آمد. نصب که به معنای برپا کردن جنگ، دشمنی، سوء قصد، رفتار کینه توزانه و آشکار ساختن دشمنی است (جوهری، ۱۴۰۷: ۲۲۴-۲۲۵)؛ در اصطلاح به معنای دشمنی و کینه‌توزی با خاندان پیامبر (ص) خصوصاً حضرت علی (ع) (حقی، بی تا: ۱۰/۴۶۴) جسارت نسبت به ایشان (ذهبی، ۱۴۱۳ ق: ۷/۳۷۰)، و امامان شیعه از فرزندان امام علی (ع) است. (حلی، ۱۴۱۰ ق: ۱/۲۷۴) مجامع حدیثی و تاریخی اسلامی مملو از گزارشات قتل و آزار خاندان پیامبر (ص) و پیروان آنها توسط نواصب می‌باشد. (ابن ابی الحدید، بی تا: ۴۳/۱۱) خروجی عملی اندیشه نصب بیشتر در دوره امویان بود که با قتل و آزار اهل بیت پیامبر (ص) و پیروان آنها، سب حضرت علی (ع) بر روی منابر، منع نقل فضائل آنها و... همراه بود.

امروزه برخی از پژوهشگران معتقدند جریان تکفیر معاصر با اندیشه نصب بیشتر از اندیشه خارجی گری در مقوله باورها، سنت‌ها و عملکردها، شباهت و همخوانی کلامی دارد و حتی پیوند، کلامی و تاریخی آشکارتر و عمیق‌تری بین این دو دیده می‌شود. این دسته محققان بر این باورند اگرچه برخی تکفیر معاصر را به دلیل انگاره‌های جبرگرایانه فلسفی و ظاهرگرایانه حدیثی، تداوم جریان فکری خوارج می‌دانند اما این گمانه چندان صحیح به نظر نمی‌رسد



زیرا خوارج از نظر اندیشه‌ای کم‌بنیان‌تر از این بودند که تأثیرگذاری عقیدتی و پایانه‌های فکری لازم برای شکل دادن به چنین تحولات تاریخی را داشته باشند بنابراین جریان تکفیر با ناصبی گری حکومت اموی ارتباط بیشتری دارد. (توکلی، کریمیان، ۱۳۹۷: ۸۷۱) چرا که میراث اصلی اندیشه‌ای امویان تفکر ناصبی گری بود که در دوره‌های بعد تا عصر حاضر در لایه‌های متعدد فکری برخی فرق اسلامی دیده می‌شد به طور مثال بر بهاریه، کرامیه، نبویه و... به عنوان جریانات سلفی تکفیری قرون گذشته بیش از اینکه تحت تأثیر اندیشه خوارج باشند به میراث ناصبی گری باقیمانده از دوره امویان بیشتر دلبستگی نشان می‌دادند. (زارع خورمیزی، ۱۳۹۵: ۴۶۷ - ۴۷۵)

## ۹. دلایل تفوق اندیشه ناصبی گری بر اندیشه خارجی گری در تکفیر معاصر

از مباحث گذشته روشن شد در مقایسه دو اندیشه نصب و خارجی گری به نظر می‌رسد فکر تکفیری در عصر حاضر قبل از این که باز تولید خارجی گری باشد باز تولید ناصبی گری است برخی دلایل دیگر این ادعا عبارتند از:

### ۹-۱ - اعلام تبعیت جریانات تکفیری از چهره‌های مشهور ناصبی

گروه‌ها و جریان‌های تکفیری معاصر بیش از آنکه از سردمداران فکری و سیاسی خوارج نظیر عبدالله بن وهب راسبی، نافع ابن ازرق و... دفاع کنند بیشتر از عملکرد چهره‌های معروف ناصبی گری نظیر یزید بن معاویه و حجاج بن یوسف ثقفی و... دفاع، حمایت و تبعیت می‌کنند. به طور مثال ابن تیمیه به عنوان یکی از بنیانگذاران فکری جریان تکفیر در آثار خود نظیر «منهاج السنه» نه تنها از نشانه ناصبی گری یعنی تعرض به حضرت علی (ع) و انکار فضائل مسلم ایشان ابایی ندارد بلکه در کتاب «رأس الحسین» سعی زیادی در تطهیر چهره نواصبی همچون یزید دارد (ابن تیمیه، بی تا: ۲۰۷) بعدها بنیانگذاران اندیشه تکفیر رسمی معاصر نظیر ابن عبدالوهاب و متابعان او در عربستان نیز از همین رویکرد تبعیت کردند (المعاش ۱۳۸۷، ۵) و در مدارس آن را آموزش دادند (وهابیت پژوهی، ۱۳۹۵، کد ۱۳۶۲۴۳) لذا گروه‌های تکفیری غیر رسمی نظیر طالبان پاکستان، النصره و داعش که تحت تأثیر دانش آموختگان این مکتب فکری هستند نیز به صراحت دلبستگی خود را به نواصب مشهور نظیر یزید و



حجاج ثقفی اعلام می‌کنند. (مشرق، ۱۳۹۲: کد ۲۸۲۸۸۷) و شعار «لیبک یا یزید» به عنوان یکی از شعارهای تکفیری‌ها در جنگ داخلی سوریه به شمار می‌رفت. (همان، کد ۲۶۱۸۶۵) و گروه‌های تکفیری در سوریه اعلام کردند که دو گردان موسوم به «یزید بن معاویه» و «شمر بن ذی الجوشن» تأسیس کرده‌اند (تابناک، ۱۳۹۱ کد: ۲۵۹۷۳۱). همچنین یکی از شعارهای مشهور طالبان پاکستان در حملات خونین به ناحیه شیعه نشین پاراچنار شعار: «یزیدیت زنده باد حسینیت مرده باد» بود (تابناک، ۱۳۸۹، کد: ۱۳۲۵۲۷) نکته مهم در این گونه مواضع و شعارها این است که تکفیری‌های معاصر بر شخص امثال یزید تأکید نمی‌کنند بلکه بر منش و مکتب برجامانده از او در مقابل مسلمانان دیگر خصوصاً شیعیان اصرار می‌ورزند بنابراین اگرچه به دلیل بدنام بودن و رسوا بودن اندیشه ناصبی گری به صراحت از تبعیت آن سخن به میان نمی‌آورند ولی در عمل تبعیت از اندیشه نصب و عملکرد نواصب در تکفیر رسمی و غیر رسمی به وضوح دیده می‌شود.

## ۹-۲- نزدیک بودن اعمال مطابق با اندیشه ناصبی گری در تکفیر معاصر

در عصر حاضر عمده‌ترین مصادیق اندیشه نصب و دشمنی با خاندان پیامبر (ص) در سلفیت تکفیری دیده می‌شود نواصب جدید در جریانات تکفیری گرچه به ظاهر دم از کینه به اهل بیت (ع) نمی‌زنند ولی در عمل سعی در انکار فضائل آنها، حذف و تأویل احادیث مربوط به آنها، ویران نمودن قبور و آثار آنها دارند و محبان و هواداران اهل بیت (ع) را مشرک دانسته و می‌کشند. (محمدزاده، حق پناه، ۱۳۹۸: ۸۳) همچنین تخریب و نابودی مزار و آثار اهل بیت پیامبر (ص) و کشتار زائران آنها بدعتی بود که در دوره معاصر از حدود صد سال پیش توسط نواصب جدید که وهابیان خوانده می‌شدند با تخریب مزار بزرگان اسلام و ائمه شیعه در مکه و مدینه آغاز شد و در سال‌های اولیه قرن ۲۱ میلادی با تخریب حرم عسکرین در سامرا ادامه یافت و به نزاع خونین طائفی در دنیای اسلام دامن زد به طوری که تنها در دو دهه اول قرن ۲۱ میلادی دهها مرقد و اثر تاریخی اسلامی توسط نواصب تکفیری به آتش کشیده و تخریب شد و صدها نفر از مسلمانان در جریان حمله به زائران اعتاب مقدسه اهل بیت (ع) کشته شدند. (زارع خورمیزی، ۱۳۹۵: ۶۵۳-۶۷۴)



فصلنامه علمی-پژوهشی  
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۶۲

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹

### ۹-۳- تئوریزه شدن هر دو اندیشه نصب و تکفیر در رأس حاکمیت

همان طوری که ناصبی گری و به عنوان یک اندیشه حکومتی و رسمی در رأس هرم حاکمیت اموی طرح ریزی و سپس به جامعه تحمیل شد و بعدها ولو با سقوط امویان میراث آن در گروه‌های ناصبی غیر حکومتی نظیر بربرهاریه، کرامیه و... خود را نشان داد، در عصر حاضر نیز سلفیت تکفیری ابتدا به وسیله پیوند با حاکمیت اندیشه‌ی خود را بر جامعه تحمیل کرد نظیر پیوند محمد بن ابن عبدالوهاب با یکی از امرای نجد بنام محمد بن سعود و واقع شدن وهابیت به عنوان ایدئولوژی حاکمیت که موجب تحمیل تدریجی اندیشه تکفیری وهابیت بر جزیره العرب گردید.

فرقه‌ها و گروه‌های تکفیری غیر رسمی نیز همه از سرچشمه اصلی این تفکر یعنی تکفیر رسمی دولتی و حکومتی نشأت گرفته و می‌گیرند با این تفاوت که لایه‌های پایین‌تر و غیر رسمی در بازگویی اندیشه خود آشکارتر، و در عرصه عملکرد افراطی‌تر خود را نشان داده‌اند بنابراین می‌توان نتیجه گرفت تکفیر اصلی و اثرگذار، تکفیر رسمی و دولتی است و تکفیر غیر رسمی زاییده و ادامه آن به شمار می‌رود لذا قبل از این که به دنبال ماهیت جریان تکفیر معاصر در کوه‌های تورابورای افغانستان، مناطق قبایلی پاکستان، بیابان‌های رقه و الانبار و ... باشیم آن را باید در مراکز پر تعداد افتاء، آموزش و تبلیغ ریاض، مکه، مدینه، دوحه و ... جستجو کنیم. بر اساس استدلال فوق، دلیل عمده عدم حساسیت غربی‌ها نسبت به حمایت تکفیر رسمی از گروه‌های تکفیری غیر رسمی آشکار می‌شود و آن محوریت خصومت علیه شیعه بجای خصومت علیه غرب در آنهاست پاتریک کاکبرن تحلیل گر روزنامه انگلیسی ایندپندنت به این موضوع به درستی اشاره می‌کند و می‌نویسد: «این همه مماشات غرب با سعودی‌ها و دیگر حاکمان سنی خلیج فارس که در حال گسترش نفرت مذهبی در منطقه هستند به این دلیل است که اعضای گروه تروریستی القاعده و دیگر تروییست‌های زیر پرچم این گروه، همواره دو دیدگاه متفاوت در مورد نوع دشمن خود داشته‌اند. برای اسامه بن لادن، دشمن اصلی، آمریکائی‌ها بوده است. اما برای اکثریت سنی‌های جهادی، بویژه شاخه عراقی و سوری القاعده، هدف اصلی کشتار شیعه است این شیعه است که در شمارگان صدها و هزار درعراق، سوریه، پاکستان و یا حتی در مصر که کمترین شیعه در آنجاست، کشته می‌شود تصور کنید یک صدم این جنایت‌ها به جای شیعیان، علیه شهروندان غربی صورت می‌گرفت، آیا



آمریکائی‌ها و بریتانیایی‌ها اینقدر آرام از کنار سعودی‌ها، کویتی‌ها و اماراتی‌ها می‌گذشتند؟ اگر همه تروریست‌های جهادی سنی مثل سلفشان اسامه بن لادن تصمیم می‌گرفتند که هدفشان را از میان غربی‌ها انتخاب کنند، آن وقت هواپیماهای بدون سرنشین آمریکا و غرب که فقط دور سر روستاهای پشتون نشین پاکستان یا یمن و یا سومالی چرخ می‌زند، سر از جاهای دیگر مثل عربستان سر در نمی‌آوردند؟» (Cockburn, 8 December 2013)

### ۱۰. مهم‌ترین اشتراکات تکفیر رسمی با غیر رسمی

۱۰-۱- اشتراک کلامی در گسترش دایره شرک و مضیق‌سازی دایره توحید (پورحسن و سیفی، ۱۳۹۴، ۵۲).

هم تکفیر رسمی و هم غیر رسمی در گسترش دایره شرک و زدن اتهام به مخالفان و لزوم پاکسازی اسلام (مطابق دیدگاه خود)، اشتراک نظر دارند. (برکات، ۱۴۳۶: ۲۹۶) زدن اتهام کفر به مخالفان راحت‌ترین راه برای از میان برداشتن آنها بوده است که در هر دوره مطابق شرایط زمان و مکان با عنوان خاصی مطرح شده و خون بی‌گناهان زیادی را بر زمین ریخته است در تکفیر رسمی معاصر مفتیان سعودی هیچگاه از اتهام شرک به مسلمانان دیگر خصوصاً شیعیان کوتاه نیامده‌اند و در تکفیر غیر رسمی گروههای تکفیری به راحتی مساجد و زیارتگاه‌های مسلمانان شیعه را بتخانه می‌خوانند و نمازگزاران و زائران آنها را به قتل می‌رسانند.

### ۱۰-۲- اشتراک فقهی مابین تکفیر رسمی و غیر رسمی

تکفیر رسمی و غیر رسمی در بسیاری از موضوعات فقهی با یکدیگر اشتراک نظر دارند محمد بن عبدالوهاب مسلمانان غیر وهابی را به راحتی مشرک و کافر می‌خواند و اخلاف فکری او نظیر بن باز و بن جبرین نیز به عنوان مفتی رسمی سعودی همین را تکرار می‌کردند حتی نسل چهارم گروه‌های سلفی پا را از این فراتر نهاده و سلفی غیر موافق با خود را نیز مرتد و لازم‌القتل می‌دانند به همین دلیل گفته می‌شود گروه‌های تکفیری معاصر نظیر داعش از سلفی‌گری نیز عبور کرده‌اند. (فیرحی، ۱۳۹۵: دیپلماسی ایرانی، کد: ۱۹۶۴۱۰۶) و جالب اینجاست که تکفیر رسمی در مواجهه با افراطی‌گری گروههای تکفیر غیر رسمی به نوعی





سردرگمی دچار شده است، به طور مثال در موضوع عملیات انتحاری علیه مسلمانان شیعه هنگامی که ۲۲ شیخ وهابی در ۱۱ ژوئن ۲۰۰۸ در عربستان بطور آشکار این موضوع را مباح دانستند بیش از ۳۰۰ نفر از اتباع سعودی و ۴ هزار نفر از کشورهای دیگر تا آبان ۱۳۹۲ خود را در عراق منفجر کردند (تسنیم، ۱۳۹۲: کد: ۱۸۰۸۱۲/۱۲)؛ ولی وقتی دامنه عملیات انتحاری داعش به خاک عربستان سعودی نیز رسید مفتی رسمی سعودی عبدالعزیز آل شیخ این عملیات را تقبیح کرد و خالد الملا یکی از مفتیان اهل تسنن عراق آن را نوشداروی بعد از مرگ سهراب خواند. (شیعه نیوز، ۱۳۹۲: کد: ۶۴۷۲۲)

### ۱۰-۳- رویکرد نظری و عملی هژمونیک در تکفیر رسمی و غیر رسمی

یکی از ویژگی‌های برجسته تکفیر، رویکرد هژمونیک آن است به عبارت دیگر چه در مرحله غیر رسمی و چه مرحله رسمی تکفیر همواره به دنبال تغییر وضع موجود و توسعه قلمرو خود است شخص تکفیری همواره وظیفه ذاتی خود را زدودن شرک از دیگر کشورها و مناطق اسلامی می‌داند، بنابراین به قلمرو خود بسنده نمی‌کند به طور مثال وهابیان هنوز تسلط خود را بر جزیره العرب کامل نکرده بودند که به سرزمین‌های شمال و جنوب و شرق جزیره العرب حمله بردند لذا مناطق اردن، سوریه، عراق، یمن و... از حملات و شیبخون‌های اخوان التوحید وهابی مصون نبودند، سعودی‌ها بعد از تأسیس و تثبیت حکومت خود، به عنوان نمونه برجسته تکفیر رسمی، نشان دادند با بهره‌گیری از حمایت خارجی همواره به تمامیت خواهی و رویکرد هژمونی می‌اندیشند لذا بعد از موج جدید بیداری اسلامی (بهار عربی) برای حفظ جایگاه هژمونیک خود در جزیره العرب و دنیای اسلام به بحرین و یمن لشکرکشی کردند، در مصر از کودتا علیه اسلام‌گرایان حمایت کرده و سیل کمک‌های خود را به سوی تکفیری‌های سوریه روان نمودند و در عرصه سیاسی نیز اقدام به اخراج سوریه از اتحادیه عرب و سازمان همکاری‌های اسلامی کردند. همچنین داعش به عنوان نمونه برجسته تکفیر غیر رسمی بعد از تسلط بر مناطق وسیعی از عراق و سوریه هنوز در آن مناطق تثبیت نشده بود که به منطقه عرسال در لبنان حمله کرد (کیهان، ۱۳۹۳، ص ۱۲) و در بسیاری از کشورهای دیگر اسلامی و غیر اسلامی نیز اقدام به حرکت‌های وسیع تروریستی نمود (sputniknews. 2017/07/01) به تعبیر دیگر جریان تکفیر یک جریان جهان وطنی است و



فصلنامه علمی - پژوهشی  
انجمن مطالعات جهان اسلام  
جمعیت درست‌فکران اسلامی

با رویکرد هژمونیک خود به تسلط بر یک کشور و منطقه خاصی بسنده نمی‌کند.

#### ۱۰ - ۴ - اشتراک در تقسیم عدو به قریب و بعید

تکفیر رسمی و غیر رسمی هر دو در تقسیم عدو به قریب و بعید اشتراک دیدگاه دارند بنابراین همان باوری که مفتیان تکفیر رسمی نظیر عبدالرحمن السدیس امام جماعت منصوب از طرف دربار آل سعود بر مسجد الحرام دارند که معتقدند ما باید ابتدا عدو قریب یعنی روافض را از بین ببریم و سپس به عدو بعید بپردازیم (انتخاب، ۱۳۹۴، کد: ۱۹۹۸۳۰) همان اعتقاد را تکفیری‌های غیررسمی نظیر ابو مصعب زرقاوی نیز تکرار و تأیید می‌کنند (الزرقاوی، ۱۴۲۷، ۵۹۳ و ۵۹۴).

#### ۱۰ - ۵ - خصومت شدید با تشیع در تکفیر رسمی و غیر رسمی

در گفتمان تکفیر اعم از رسمی و غیر رسمی، مقابله با تشیع، تمام جریانات موجود در این تفکر را بهم نزدیک می‌کند و تفاوت‌های آن‌ها به طور موقت کنار گذاشته شود تا در مقابله با شیعه انسجام حاصل شود. لذا سلفی‌های تکفیری شیعیان را مصداق اصلی دشمن قلمداد می‌کنند و از هرگونه اقدام خشونت آمیزی علیه آنان کوتاهی نمی‌کنند.

#### ۱۱ - افتراقات تکفیر رسمی و غیر رسمی

۱۱ - ۱ - رویکرد حفظ وضع موجود (محافظه کاری) در تکفیر رسمی و تلاش برای برهم زدن وضعیت موجود در جریان تکفیر غیر رسمی

دامن زدن به تکفیر در تکفیر غیررسمی با افراط‌گری خاص خود همراه است چرا که تکفیر رسمی به دلیل محافظه کاری و مصلحت حفظ حکومت به این صراحت نمی‌تواند ورود کند ولی گروه‌های تکفیری غیر رسمی این محافظه کاری را برای خود لازم نمی‌بینند.

۱۱ - ۲ - رویکرد تعامل مثبت با غرب همزمان با شیعه ستیزی در تکفیر رسمی  
برخلاف دیدگاه‌های همزمان غرب ستیزانه و شیعه ستیزانه در برخی گروه‌های تکفیری غیر رسمی



انجمن مطالعات جهان اسلام  
Islamic World Studies Association  
جمعية تراسات العالم الاسلامی  
فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۶۶

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹

در حالی که تکفیر رسمی به اشاره حکومت‌ها معمولاً از موضع گیری سخت علیه سیاست‌های غرب پرهیز می‌کند در برخی گروه‌های تکفیر غیر رسمی به صورت متناوب غرب ستیزی دیده می‌شود به این صورت که در نسل اول تکفیر غیر رسمی عصر حاضر ابتدا شوروی (شرق) و بعد شیعه دشمن تلقی می‌شد و در نسل دوم ابتدا غرب، بعد شیعه و در مرتبه سوم اهل سنت، ولی در نسل سوم، اول شیعه، بعد اهل سنت غیرسلفی و در مرتبه آخر غرب دشمن محسوب می‌شود! (فیرحی، ۱۳۹۳، ۱)

### ۱۱ - ۳ - استقبال از وجوه و جلوه‌های تمدن جدید در تکفیر رسمی بر خلاف

دیدگاه‌های تمدن ستیزانه در تکفیر غیر رسمی

### ۱۲ - عرصه‌های رقابت تکفیر رسمی و غیر رسمی

#### ۱۲ - ۱ - رقابت بر سر عناوین امام و خلیفه

رقابت بر سر عناوینی نظیر امام و خلیفه بین سردمداران جریان تکفیر رسمی و غیر رسمی از دیرباز وجود داشته و در تکفیر معاصر نیز دیده می‌شود به طور مثال هنگامی که ابوبکر بغدادی سرکرده داعش مدت کوتاهی بعد از تصرف موصل در تیر ۱۳۹۳ خود را خلیفه خواند (ایسنا، ۱۳۹۳ کد: ۹۳۰۴۰۹۰۴۹۵۰) دوماه بعد ابوبکر شیکاو سرکرده بوکو حرام با تصرف شهر «گوزا» در شمال شرقی نیجریه اعلام کرد که خلافت اسلامی تشکیل داده است (دیپلماسی ایرانی ۱۳۹۳، کد: ۹۳۰۶۰۳۰۱۵۹۱). چند ماه بعد ملک سلمان بن عبدالعزيز پادشاه سعودی برای این که از این رقابت عقب نیفتد از لقب ملک چشم پوشی کرد و خود را امام خواند و دیوان پادشاهی عربستان در بیانیه‌ای اعلام کرد که سلمان بن عبدالعزيز، تمایل دارد که لقب خود را از ملک سلمان به «امام سلمان» تغییر دهد! (ایسنا، ۱۳۹۴، به نقل از واس «خبرگزاری عربستان» کد: ۹۴۰۲۲۰۱۱۵۸۳) بلافاصله کبار العلمای سعودی توافق کردند لقب سلمان بن عبدالعزيز از ملک به امام تغییر یابد!

#### ۱۲ - ۲ - رقابت در تکفیر متقابل

تاریخ تکفیر نشان می‌دهد بسیاری از مواقع اشخاص و حتی گروه‌هایی در داخل دایره □



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های بنیادین اسلام

۶۷

گونه شناسی  
جریان تکفیر در جهان اسلام بر اساس ...

تکفیر رسمی بوده‌اند ولی به دلیل محافظه کاری حکومت در شعائر مورد نظر آنها، مخالف حاکمیت شده و به مبارزه با آن پرداخته‌اند نظیر؛ اخوان التوحید که ابتدا همکار و سپس معترض علیه عبدالعزیز بن سعود شدند و توسط علمای رسمی دربار عبدالعزیز تکفیر شدند (علیزاده موسوی، ۱۳۹۶، ۱۰۸). همچنین گروه السلفیه المحتسبه به رهبری جهیمان العتیبی که در اواخر دهه ۱۹۶۰ در عربستان سعودی تأسیس شده و رهبر معنوی خود را بن باز اعلام می‌کرد به تدریج با آل سعود زاویه پیدا کرد و پیروان آن در محرم ۱۴۰۰ در مسجد الحرام تجمع کرده و اطراف یک مدعی مهدویت به نام محمد بن عبد الله قحطانی را گرفتند (آقامحمدی، ۱۳۹۵). علمای بلند پایه وهابی از جمله بن باز، بن راشد و بن سیل فتوا به حمله به مسجد الحرام و نابودی جهیمان و هوادارانش دادند که به قتل ۲۵۵ نفر در مسجد الحرام و گردن زدن ۶۰ نفر از جمله جهیمان انجامید. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷، ۲۳۷ - ۲۴۰) علمای وهابی در تأیید فتوی حمله به مسجد الحرام به این آیه قرآن استناد کردند: «لاتقاتلوهم عند المسجد الحرام حتی یقاتلوکم فیه فإن قاتلوکم فاقتلوهم کذلک جزاء الکافرین» (البقره، ۱۹۱). این در حالی است که آیه اشاره به قتال با کفار در مسجد الحرام دارد نه مسلمانان. در حالی که جهیمان و هم قطارانشان هم مذهب مفتیان وهابی بودند. طبیعی بود بعدها هواداران فکری گروه السلفیه المحتسبه در اقدام متقابل به تکفیر آل سعود رو بیاورند بر همین اساس ابو محمد مقدسی که پدر معنوی ابو مصعب زرقاوی، بنیانگذار اولیه داعش در عراق بود، کتاب معروفی را به نام «الکواشف الجلیه فی کفر الدوله السعودیه» نوشت و آل سعود را تکفیر کرد. (آقامحمدی، ۱۳۹۵؛ وهابیت پژوهی، ۱۳۹۶)



### ۱۳. نفوذ و بهره‌گیری قدرت‌های خارجی از هر دو طیف تکفیر رسمی و غیر رسمی

نفوذ قدرت‌های خارجی در هر دو طیف تکفیر رسمی و غیر رسمی به صورت آشکار و پنهان به چشم می‌خورد. و غرب که همواره از شکل‌گیری قدرت تمدنی دنیای اسلام واهمه داشته است، برای پیشگیری از تبدیل شدن جهان اسلام به عنوان یک قدرت جهانی، تلاش دارد تا با اسلام هراسی، دولت‌های سکولار حاکم بر کشورهای اسلامی را در دو راهی افتادن کشور به دست سلفی‌ها یا وابستگی بیشتر به غرب قرار دهد. لذا تا حد امکان تلاش می‌کند، ضمن مخالفت ظاهری با گروه‌های تکفیری، از یک طرف چهره‌ای نامعقول از اسلام را به جهانیان

معرفی نماید و از طرف دیگر غرب گرایی را نقطه رهایی از این مصائب معرفی کند. (علی یاری، ۱۳۹۴، ۱۱۹) بنابراین غرب اگر چه ممکن است در اصل شکل گیری تفکر سلفی گری نقش کمی را ایفا نماید اما با پشتیبانی از گروه‌های سلفی برای تغییر فرایند اسلام گرایی و تأمین منافع استراتژیک خود تلاش می‌کند، چرا که این مساله زمینه حضور بلند مدت خود و سرکوب جریان‌های منتسب به مقاومت را برای جلوگیری از شکل گیری تمدن واقعی اسلام فراهم می‌سازد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هنگامی که بیداری اسلامی ناشی از آن به عنوان یک گفتمان قوی در مقابل گفتمان سلطه جویی مبتنی بر قدرت غرب ظهور کرد. صاحب نظران سیاسی غربی نظیر زیبگینیو برژنیسکی شرایط به وجود آمده از پایداری گفتمان مقاومت در مقابله نظام سلطه را پیچیده، و سردمدار و اثرگذار اصلی آن را نظام اسلامی ایران معرفی کردند (دهقانی فیروزآبادی، الحسینی، ۱۳۹۱، کد ۲۰۷۸۰) و بر این موضوع تأکید داشتند که برای مقابله با ایدئولوژی نظام اسلامی یعنی مکتب اسلام مبتنی بر مکتب اهل بیت (ع) که آمریکا و رژیم صهیونیستی را به چالش کشیده می‌بایست بر اختلاف شیعه و سنی کار کرد. مطابق رویکرد فوق، طرح تکثیر و تقویت گروه‌های تکفیری در برنامه آمریکایی‌ها قرار گرفت و آن را شخص برژنیسکی طراحی و ابتدا، با سفر به پاکستان بر حسن اجرای مرحله اول آن نظارت کرد. مطابق این برنامه از طریق همکاری اطلاعاتی بین آمریکا، عربستان و دستگاه امنیتی پاکستان (isi) تأسیس و تقویت مدارس وهابی در پاکستان، افغانستان و بعدها در جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز مورد حمایت قرار گرفت و ده‌ها هزار طلبه برمبنای افکار سلفیه تکفیری تربیت شدند. کسانی که تنها یک درس را خوب باید فرا می‌گرفتند و آن کشتن مسلمانان شیعه برای رفتن به بهشت بود. (مهتدی، ۱۳۹۲، ۶۰ - ۶۶) بنابر این تکفیرگران رسمی و دولتی با برنامه ریزی غرب نیروی پیاده جریانات پر شمار تکفیری را جذب و تربیت می‌کردند. مرحله‌ای که در آن بیشترین کار غرب صورت گرفت پس از پیروزی مقاومت اسلامی در جنوب لبنان در آگوست ۲۰۰۶ بود این امر آمریکا و اسرائیل و رژیم‌های پادشاهی عرب را سخت به وحشت افکند. بویژه که پرچم زرد حزب الله و عکس‌های سید حسن نصرالله در همه پایتخت‌ها و شهرهای کشورهای عرب دیده می‌شد. برای مقابله با این جو اجتماعی کاندولیزا رایس وزیر خارجه وقت آمریکا در اکتبر همان سال



فصلنامه علمی - پژوهشی  
مجموعه‌ی دراست‌العلم الاسلامی  
انجمن مطالعات جهان اسلام

در قاهره با مسئولان امنیتی ۴ کشور عربی مصر، اردن، عربستان و امارات چند جلسه امنیتی برگزار کرد. نتیجه‌ای که حاصل شد این بود که برای مهار موج گرایش به مقاومت اسلامی باید بر اختلاف سنی با شیعه کار شود و با حمایت از سلفیه تکفیری، تاثیرگذاری ایران و حزب الله لبنان مهار و تضعیف شود. (مهتدی، ۱۳۹۲، ص ۶۰-۶۶) هم آوایی گفتمان آمریکا و صهیونیسم با گفتمان سلفیه تکفیری تا بدان جا پیش رفت که در مدت ۸ سال جنگ داخلی در سوریه تکفیری‌ها علاوه بر قتل عام دهها هزار مسلمان در سوریه و کشتار جمعی مسلمانان شیعه در نقاط مختلف این کشور، دامنه جنگ خود را به کشورهای همسایه نظیر لبنان و عراق نیز کشاندند. ولی هیچ گاه وارد عرصه درگیری با رژیم صهیونیستی نشدند. این در حالی بود که صهیونیست‌ها در این مدت ۸ سال از اقدامات خشونت بار علیه مسلمانان فلسطین شامل غصب اراضی، قتل و سرکوب نکاستند و به همان اقدامات ۷۰ ساله گذشته خود در اشغال گری ادامه می‌دادند و شگفت آنکه طرح مثلث آمریکا، صهیونیسم و رژیم‌های عربی در ترغیب جوانان مسلمان به پیوستن به گروه‌های تکفیری به اندازه‌ای مؤثر بود که صدها نفر فلسطینی نیز به گروه‌های تکفیری شیعه ستیز در عراق، سوریه و لبنان پیوستند و تنها مطابق آمار مسئولان عراقی از مجموع چهار هزار عامل انتحاری از کشورهای عربی تا آبان ۱۳۹۲ که برای کشتار غیر نظامیان عراقی خود را منفجر کردند. ۱۲۰۱ نفر فلسطینی!! و اردنی، ۳۰۰ نفر سعودی، ۲۵۰ نفر یمنی، ۲۰۰ نفر سوری، ۹۹ نفر مصری، ۴۴ نفر تونس، ۴۰ نفر لیبیایی و ۲۰ نفر قطری، اماراتی و بحرینی بوده‌اند (تسنیم، ۱۳۹۲، کد ۱۸۰۸۱۲/۱۲) در حالی که اگر همین تعداد ۱۲۰۱ نفر فلسطینی این کار را در مراکز تجمع صهیونیست‌ها در کشور اشغال شده خود یعنی فلسطین انجام می‌دادند یقیناً تحول عمده‌ای در کنار آمدن صهیونیست‌ها با خواسته‌های مشروع فلسطینیان ایجاد می‌شد.

#### ۱۴. معامله قدرت‌های خارجی با هر دو طیف تکفیر رسمی و غیر رسمی

اشاره شد که مخالفان اندیشه سیاسی اسلام با دست‌آویز قراردادن تفکر تکفیر، به شبهه افکنی و معرفی اسلام به عنوان دین خشونت می‌پردازند (جعفری، بهرامی خوشکار، ۱۳۹۳: ۲۷) و در این میان آمریکایی‌هایی با عمل‌گرایی خاص خود به بهره‌گیری و سوء استفاده از این جریان‌ات اقدام کرده و با رویکرد سوق دادن گروه‌های سلفیه جهادی به سمت تکفیر و شیعه



فصلنامه علمی - پژوهشی  
جمعیت برای مطالعه و ترویج علوم اسلامی

ستیزی به معامله با آنها روی آوردند لذا بخش عمده‌ای از حملات فرقه‌ای به معامله آمریکا و غرب با گروه‌های تکفیری برمی‌گردد. به طور مثال آمریکایی‌ها با گروه‌های مبارزه جوی سلفی سه معامله انجام دادند معامله اول زمانی بود که اتحاد شوروی سابق ارتش سرخ را وارد افغانستان کرد و در مقابل، آمریکا با عربستان و سازمان امنیت پاکستان (isi) در خصوص مسلح کردن سلفی‌های جهادی افغان و عرب علیه شوروی به توافق رسید و مفتیان سلفی سعودی آنها را جهادگران راه خدا خواندند. (ملازهی، ۱۳۹۲، کد ۱۹۱۶۳۹۲) آمریکایی‌ها بعد از حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ معامله دوم را با سعودی‌ها و پاکستان پرویز مشرف انجام دادند. که طبق آن سعودی‌ها و به تبع آنها پاکستانی‌ها پذیرفتند که پشت طالبان و القاعده را خالی کنند بنابراین مفتی‌های رسمی و هابی در یک گردش ۱۸۰ درجه‌ای جهادگران قبلی یعنی طالبان، بن لادن و القاعده را خارج از اسلام معرفی کردند! اما به هر حال نتیجه معامله دوم سقوط سریع طالبان در افغانستان و از بین رفتن ارتش القاعده و قتل بن لادن بود (نک: <https://en.wiki-pedia.org/wiki/Al-Qaeda>). با موج بیداری اسلامی (بهار عربی) در دهه دوم قرن ۲۱ میلادی، از آنجا که امکان الگوگیری از ایران و خط مقاومت، در بیداری اسلامی انکار ناپذیر بود معامله سوم میان دو طرف به سرعت انجام شد، معامله سوم آن بود که جهاد مورد نظر کلیه گروه‌های سلفی باید به مکان‌هایی که آمریکایی‌ها می‌گویند برود. مثلاً به سوریه، نقاط شیعه نشین لبنان و عراق و احیاناً بعد از آن ایران، و یا هر جایی که توان و انگیزه بالقوه یا بالفعل حمایت از مقاومت علیه اسرائیل را دارد خواه آن نقطه صیدای لبنان باشد یا کربلای عراق و یا کوئته پاکستان. بنابراین رویدادهای خونینی که در دهه دوم قرن ۲۱ میلادی در دنیای اسلامی به وقوع پیوست بحث شیعه و سنی نبود چرا که اختلاف بین شیعه و سنی همیشه وجود داشته ولی نه در سطحی که شیعه و سنی را در مسیر کشتار یکدیگر قرار دهد به طوری که سنی‌های مدائن عراق همسایگان شیعه خود را سر ببرند و سنی‌های کوئته پاکستان همسایه‌های هزاره خود را قتل عام کنند اتفاقاتی از این دست و به این وسعت در جهان اسلام حد اقل در سده‌های اخیر کمتر سابقه داشته است، بنابراین آنچه در حال وقوع است چیزی نیست جز معامله سران تکفیر رسمی و غیر رسمی با آمریکا که به جای نشانه گرفتن نوک حمله‌اشان به سمت غرب، جهادگران ماجراجو و خشونت‌گرای خود را به سمت مناطقی گسیل کنند که آمریکایی‌ها در آنجا برنامه دارند از جمله: منطقه‌ای که آمریکایی‌ها چند سال است از آن به

نام هلال شیعی یاد می‌کنند و معتقدند عقبه خط مقاومت علیه اسراییل را شکل داده است به هر حال آمریکایی‌ها این نقش را استادانه بازی کردند به طوری که تعداد گروه‌های تکفیر غیر رسمی که در کشورهای اسلامی با هدف جنگیدن با مسلمانان غیر سلفی ایجاد شده‌اند تا آبان ۱۳۹۶ به ۳۰۰ گروه تروریستی افزایش یافت (مشرق، ۱۳۹۶، کد: ۷۶۷۷۷). لذا پیش بینی می‌شود به رغم شکست داعش در عراق و سوریه، حملات خونین جریان تکفیر به مسلمانان غیر سلفی در نقاط متعدد جهان اسلام ادامه خواهد داشت و در نهایت اگر جمهوری اسلامی ایران نیز، برنامه جامعی برای مقابله با آن نداشته باشد، شاید در این کشور هم قوت گیرد. (ملازهی، ۱۳۹۲: ۶)



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۷۲

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹



## نتیجه گیری

تکفیر بر اساس خاستگاه سیاسی به دو دسته تکفیر رسمی و غیررسمی تقسیم می شود تکفیر رسمی زمانی است که از جانب حکومت به رسمیت شناخته شده مستقر در جهان اسلام علیه شخص یا بخشی از جامعه اسلامی ادعا و اعلام کفر شود، و تکفیر غیررسمی زمانی است که این اعلام کفر از جانب اشخاص یا گروه هایی غیر از حکومت رسمی باشد برخی بر این باورند جریان تکفیر معاصر در جهان اسلام بیشتر به خوارج شباهت دارد. این در حالی است که برخی دیگر معتقدند این جریان با امویان بیشتر از خوارج شباهت و همخوانی دارد. ما به این نتیجه رسیدیم فکر تکفیری در عصر حاضر قبل از این که باز تولید اندیشه خارجی گری خوارج باشد باز تولید اندیشه ناصبی گری امویان است. بنابراین در جریان تکفیر معاصر در دنیای اسلام تکفیر رسمی (دولتی، حکومتی) اثر گذارتر و محوری تر از تکفیر غیر رسمی (غیر حکومتی، غیر دولتی) و اندیشه ناصبی گری بر اندیشه خارجی گری رجحان و تفوق دارد البته نفوذ و بهره گیری قدرت های خارجی از هر دو طیف تکفیر رسمی و غیر رسمی موضوعی انکار ناپذیر است بر همین اساس می توان گفت پدیده تکفیر هرچه به زمان حال نزدیک تر می شود از حالت موردی و منطقه ای به شکل یک پروژه فراگیر نزدیک شده و حکایت از نوعی مدیریت واحد پشت پرده و متمرکز دارد، خصوصاً بعد از پیروزی انقلاب اسلامی که مسلمانان شیعه و اهل تسنن هوادار انقلاب اسلامی عملاً به خط شکنان منافع غرب و سردمداران بیداری اسلامی، احیای تمدن اسلامی و مقابله با نفوذ غرب و رژیم صهیونیستی تبدیل شده اند لذا فشار، خصومت و خشونت بر آنها افزایش چشمگیری یافته است، بنابراین رشد تکفیر معاصر و سوق دادن آن به سمت مسلمانان غیر سلفی خصوصاً شیعیان، قبل از اینکه یک پروسه طبیعی ناشی از تعارضات درونی دنیای اسلام باشد نتیجه پروژه اسلام هراسی برنامه ریزی شده از بیرون دنیای اسلام می باشد.



فصلنامه علمی - پژوهشی  
پژوهش های بنیادین جهان اسلام

## منابع

قرآن کریم.

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید (۱۳۶۳). شرح نهج البلاغه، قم، مکتبه آیه الله مرعشی.
۲. ابن جوزی، جمال الدین (۱۴۱۲ ق). المتنظم فی تاریخ الأمم والملوک، المحقق: محمد عبد القادر عطا، مصطفی عبد القادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳. ابن تیمیّه، احمد بن عبد الحلیم (بی تا). رأس الحسین، تحقیق: السید الجمیلی، کتابخانه دیجیتالی فقاهت، کد دستیابی: ۱۷۳/ ۱/ ۴۴۴۱۶.
۴. ابن عبدالوهاب، محمد (۱۴۱۰). کشف الشبهات، ریاض: وزارت ارشاد، ۱۴۱۰ ق.
۵. ابن قدامه المقدسی، عبد الله بن أحمد (۱۳۸۸ ق). المغنی، القاهره: مکتبه القاهره.
۶. ابن منظور الإفريقي، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۷. ابن هشام، عبدالملک، (بی تا). سیره ابن هشام، بیروت: دار المعرفه.
۸. اسپوتنیک، لیست بلند بالای کشتار داعش، کد ۲۰۱۷۰۷۰۱۲۶۴۲۳۸۷، تاریخ ۲۰۱۷/۷/۱.
۹. اسماعیلی، حمیدرضا (۱۳۸۶). بازشناسی اندیشه سیاسی القاعده، فصلنامه راهبردی مطالعات جهان اسلام، ش ۳۰ و ۳۱.
۱۰. افندی اصفهانی، میرزا عبدالله (۱۳۷۵). ریاض العلماء و حیاض الفضلا، ترجمه محمدباقر ساعدی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۱. الامین، السید محسن (بی تا). کشف الارتیاب فی اتباع محمد بن عبدالوهاب، تهران: کتابخانه بزرگ اسلامی.
۱۲. ایزوتسو، توشیهیکو (۲۰۱۰ م). مفهوم الایمان فی علم الکلام الاسلامی، ترجمه عیسی علی عاکوب، حلب، دار المقتفی.
۱۳. آشوری، داریوش (۱۳۸۷). دانشنامه سیاسی، تهران: مروارید.
۱۴. آقامحمدی، مرتضی (۱۳۹۵). فرهنگ زناگی جماعت سلفی محتسبه، قم: رسول اعظم (ص).
۱۵. برکات، اکرم (۱۴۳۶). التکفیر ضوابط الاسلام وتطبیقات المسلمین، بیروت: دار الأمير.
۱۶. بسام رمضان (۲۰۱۴). «داعش»: الله لم یأمرنا بقتال اسرائیل، قاهره: مصری الیوم، الأربعاء ۰۹-۰۷-۲۰۱۴.
۱۷. بن علی، حسن (۱۴۳۳). التکفیر (۳ جلدی)، بی جا.
۱۸. پورحسن، ناصر، سنی، عبدالمجید (۱۳۹۴). تقابل نئوسلفی ها با شیعیان و پیامدهای آن بر اتحاد جهان اسلام، فصلنامه شیعه شناسی، ش ۵۲.
۱۹. تسنیم، «خبرگزاری» (۱۳۹۲). ۲۰ انتحاری بحرینی، اماراتی و قطری از سال ۲۰۰۳ خود را در عراق منفجر کرده اند، کد ۲۰/۱۸۰۸۱۲، ۱۰ آبان ۱۳۹۲.
۲۰. توکلی، یعقوب، کریمیان کریمی، نوراله (۱۳۹۷). پیوند فکری تکفیری های داعش با حکومت امویان، فصلنامه سیاست، مقاله ۴، دوره ۴۸، شماره ۴.



فصلنامه علمی-پژوهشی  
پژوهش های سیاسی جهان اسلام  
جمعه تر است العالم الاسلامی

۷۴

سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹



فصلنامه علمی-پژوهشی  
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام  
مجموعه‌ای برای مطالعه و تحقیق در زمینه‌های مختلف اسلامی

۲۱. جعفری حسن، بهرامی خوشکار محمد. (۱۳۹۳). جریان‌شناسی گروه‌های تکفیری انحرافی در اسلام. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام. ۱۳۹۳-۴ (۳): ۲۷-۶۰.
۲۲. جمعی از نویسندگان (۱۳۹۷). *درسنامه نقد جریان‌های تکفیری*، قم: موسسه دارالاعلام لمدرسه اهل البيت (ع).
۲۳. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۰۷). *صاحح اللغة*، تحقیق: احمد بن عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم للملایین.
۲۴. حجازی، سعید و عبد الوهاب عیسی (۲۰۱۹). *حصاد المؤثر العالمی للفتوی.. رصد و تحلیل ۴ ملايين فتوی فی ۴۰ دولة، الوطن*، ۲۲ دسامبر ۲۰۱۹.
۲۵. حقی بروسوی، اسماعیل (بی تا) *تفسیر روح البیان*، بیروت: دارالفکر.
۲۶. حلی، یوسف بن مطهر (۱۴۱۰) *نهایة الاحکام*، تحقیق: مهدی رجایی، قم: اسماعیلیان.
۲۷. خبرگزاری حوزه (۱۳۹۵). *تکفیر مسلمانان*، موضع رسمی عربستان، کد خبر: ۳۹۳۲۷۰، ۱۷ شهریور ۱۳۹۵.
۲۸. دویش، احمد بن عبدالرزاق (بی تا). *فتاوی اللجنة الدائمة للبحوث العلمیة والافتاء*، عربستان، بیجا.
۲۹. دهقانی فیروزآبادی، صادق الحسینی (۱۳۹۱). *گفتمان مقاومت؛ واقعیت یا رؤیا*، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری آیت الله خامنه‌ای.
۳۰. ذهبی، شمس‌الدین (۱۴۱۳). *سیر اعلام النبلاء*، تحقیق: علی ابوزید و دیگران، بیروت: موسسه الرساله.
۳۱. رحمتی، محمد جواد (۱۳۹۵). *کفر و تکفیر*، مشهد، سخن گستر.
۳۲. زارع خورمیزی، محمدرضا (۱۳۹۱). *شیعه در قرن چهارم هجری*، قم: آشیانه مهر.
۳۳. زارع خورمیزی، (۱۳۹۵). *نسل کشی سادات و مسلمانان شیعه*، تهران: مشعر.
۳۴. الزرقاوی، ابو مصعب (۱۴۲۷). *الأرشیف الجامع لکلمات و خطابات أسد الإسلام أبو مصعب الزرقاوی*، بی جا.
۳۵. زنگنه پیمان، حمیدی سمیه. (۱۳۹۵). *بازکاوی روانشناختی کنش گروه‌های سلفی - تکفیری: مطالعه موردی داعش*. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۶ (۳): ۱۲۱-۱۴۴.
۳۶. ساواش، صائم (۲۰۰۲). *علوی گری در آناتولی در قرن شانزدهم*، استانبول: انتشارات وادی، ۲۰۰۲. شرح و خلاصه‌ای از این کتاب: رسول جعفریان، چگونه آناتولی از دست صفویان رفت، مندرج در سایت کتابخانه اسلام و ایران.
۳۷. شیعه نیوز (۱۳۹۲). *تحریم حمله‌های انتحاری توسط "آل شیخ"*، نوشدارو پس از مرگ سهراب، کد خبر: ۶۴۷۲۲، ۲۳ آذر ۱۳۹۲.
۳۸. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ ق). *تاریخ الامم والملوک*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث، ۱۳۸۷ ق.
۳۹. العقبلی، عبدالرحمن (۱۴۳۵). *معجم نواصب المحثین*. کربلاء: العتبه الحسینیة المقدسة. قسم الشؤون الفکرية والثقافية.



۴۰. عشوری مقدم، محمدرضا (۱۳۹۷). *مانیفست توحش در فقه داعش*، مرکز جامع پژوهش‌های تکفیری، تاریخ انتشار: ۱۳۹۷/۳/۲۲.
۴۱. علی یاری، حسن (۱۳۹۴). نقش کشورهای غربی در چگونگی شکل‌گیری اندیشه سلفی، *مطالعات بیداری/اسلامی سال چهارم*، شماره ۷.
۴۲. علیزاده موسوی، سید مهدی (۱۳۹۶). *وارونگی نقد و بررسی مبانی فکری جریان‌های تکفیری با تأکید بر داعش*، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۴۳. فیرحی، داود (۱۳۹۲). همزادی با بحران: بررسی جریان فکری سلفی (مصاحبه)، *ماهنامه همشهری دیپلماتیک*، شماره ۷۹، ۱ دی ۱۳۹۲.
۴۴. فیرحی، داود (۱۳۹۳). *فقه تکفیر و تحولات آن در اندیشه معاصر اهل سنت (سخنرانی علمی)*، قم: موسسه فهیم.
۴۵. فیرحی، داود (۱۳۹۵). *توحش جریان تکفیر، دیپلماسی ایرانی*، (سخنرانی در نشست تخصصی تحولات ژئوپولیتیک غرب آسیا و جهان اسلام) کد ۱۹۶۴۱۰۶.
۴۶. کرم زادی مسلم (۱۳۹۵). سلفی‌گرایی جهادی-تکفیری و آینده ثبات سیاسی در منطقه خاورمیانه. *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۱۳۹۵-۱۳۹۶ (۱): ۱۱۳-۱۴۲.
۴۷. کلان فریبایی، محمدرضا، شیرودی، مرتضی (۱۳۹۶). *گفتمان سیاسی شیعی؛ جهانی‌شدن و بازتولید سلفی‌گری معاصر، شیعه‌شناسی*، دوره ۱۵، شماره ۵۸.
۴۸. کیهان (۱۳۹۳). *هدف از حمله به عرسال لبنان ...*، شماره ۲۰۸۵۶، چهارشنبه ۵ شهریور ۱۳۹۳.
۴۹. محقق ارزگانی، قربانعلی (۱۳۹۰). *بررسی ریشه‌های تاریخی تشیع در افغانستان*، قم: آشیانه مهر.
۵۰. محمدزاده مزینان، ابراهیم، حق پناه، رضا (۱۳۹۸). *اهمیت بررسی مصادیق ناصبی در فقه شیعه در سفر حج*، دوره ۲۷، شماره ۱۰۸.
۵۱. محیطی، مرتضی (۱۳۹۶). *استعانت از کفار (نقد مبانی سلفیه جهادی)*، قم: رهپویان اندیشه.
۵۲. المسعودی، علی بن الحسین (۱۴۰۹). *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقیق اسعد داغر، قم: دار الهجرة.
۵۳. مشرق، (۱۳۹۶). *آمریکا چگونه القاعده‌ای‌ها را تکفیری کرد؟*، کد: ۷۷۶۷۷۷، تاریخ انتشار ۱۳۹۶/۷/۴.
۵۴. مقریزی، تقی‌الدین (۱۳۷۰ ش) *النزاع و التخاصم فیما بین بنی امیه و بنی هاشم*، محقق: مونس، حسین، قم: الشریف الرضی.
۵۵. المهاجر، ابو عبدالله (۲۰۱۶). *مسائل فی الجهاد او (فقه الادماء)*، بازخوانی عشوری مقدم با عنوان: *مانیفست توحش در فقه داعش*، تهران: طومار اندیشه.
۵۶. مهتدی، محمد علی (۱۳۹۲). *تلاش برای حصر ایران در کمربندی از وهابیت*، درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۶.
۵۷. میرزایی، قاسم (۱۳۹۷). *تترس*، قم: رهپویان اندیشه.
۵۸. میرعبدلی محمد، خراسانی رضا (۱۳۹۸). *آینده‌پژوهی جریان‌های سلفی-تکفیری در دوره پساداعش*.

فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام. ۱۳۹۸-۹ (۱): ۲۹-۵۷.

۵۹. نجفی، محمدحسن (۱۳۹۲). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶۰. نساخ حمید، نصیبه عبدی پورو پرویز جمشیدی مهر (۱۳۹۶). *علل ظهور و تکوین گروه‌های تکفیری در جهان اسلام؛ از تقابل زندگی قبیله‌ای با مدنیت تا تقابل سنت با مدرنیته؛ مطالعه موردی: خوارج و داعش، پژوهش‌های راهبردی سیاست سال ششم، شماره ۲۳ (پیاپی ۵۳).*
۶۱. نولز ریچارد (۱۶۸۷). *تاریخ عثمانی، سلیم‌نامه*، لندن دست‌نشته موزه بریتانیا به شماره ADD ۲۴۹۶۰.
۶۲. هانتر، شیرین (۱۳۹۵). *هدف سعودی‌ها از مجوس خواندن ایرانیان چیست؟*، لوب‌لاگ، ترجمه تحریریه دیپلماسی ایرانی، تاریخ انتشار شنبه ۱۰ مهر ۱۳۹۵.

63. Patrick Cockburn. (2013) Mass murder in the Middle East is funded by our friends the Saudis, The Independent, Sunday 8 December 2013.

64. <http://www.hawzahnews.com/news/393270/>

65. <http://makhaterltakfir.com/fa/News/View/15292>

66. <https://www.elwatannews.com/news/details/4503718>

67. <https://fa.alalamtv.net/news/1862198>

68. <https://www.mashreghnews.ir/news/628268>

69. <https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Qaeda>.

70. [https://en.wikipedia.org/wiki/Battle\\_of\\_Arsal\\_\(2014\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Arsal_(2014))

71. <https://www.welayatnet.com/fa/news/114860>

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priv-۱۰۰۱۰۳

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید:

خورمیزی، محمدرضا (۱۳۹۹)، «گونه‌شناسی جریان تکفیر در جهان اسلام بر اساس خاستگاه سیاسی» فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۱۰، ش ۱، بهار ۹۹، صص ۷۷-۴۹

